

René Kaës

A beszéd, a játék és a tudatelőttés munkája a csoportos pszichoanalitikus pszichodrámban*

A következőkben arról fogok beszélni, hogy mennyire alkalmas a traumatikus élmények feldolgozására a csoportos pszichodráma-játék, *különösképpen akkor, ha hiányoznak a szavak*: a pszichodráma színpada olyan teret jelent, ahol a kitörni készülő neurotikus, vagy ismétlődő traumatikus állapotban ragadt ösztön-dinamika formát ölthet, akkor is, ha nincsen gondolati tartalmazás vagy hiányoznak a megjelenítéshez szükséges jelentésadási predispozíciók a személyiségben. Módszertani jellegzetességei révén a pszichodráma a tudatelőttés működésének újraindításán keresztül fejt ki hatást.

A beszéd, a játék, a csoport

A beszéd és a játék: ebben a sorrendben. A pszichodrámat a saját szabályait rögzítő szó hozza létre. A pszichodrámat nem a játék teremti meg, hanem a játékot lehetővé tévő szó. Ez pedig alapvető elve. A pszichodráma lényege nem a megszólalásban áll, hanem a megszólalás, az érintés és a játék kapcsolatában – különbségében vagy összetetalálkozásában. A pszichodráma a játék eszköztárával és a kizárólag erre a célra rendeltetett színpadon kapcsolja össze a „láttatott dolgokat” és az ezeket megnevező, magyarázó és ettől különváló szavakat: ez a célja a jelenleg vagy korábban neurotikus betegek esetében. Így is fogalmazhatnánk: „Amit meg szeretnél mutatni, ami nem válhat jellé és nem kaphat jelentést, azt el kell játszani és beszélni kell róla.” A „nem-nyelvi” – amelynek értéke a másik látványából és tekintetéből származik – megtartja saját regiszterét, de a beszédhez csatlakozik: itt a „szem fülel”, de a beszéd tartja fenn a látottak és a hallottak közötti távolságot. A pszichodráma dinamikája, topográfiája és ökonómiája a *képzeletbeli játék*, a kimondott, bejelentett játék mint *téma* és a *színrevitel* során újakezdett játék közötti különbségben áll. A színrevitel segít

* Eredeti megjelenés: René Kaës: La parole, le jeu, et le travail du préconscient dans le psychodrame psychanalytique de groupe. In: René Kaës, A. Missenard, O. Nicolle, M. Benchimol, A.-M. Blanchard, M. Claquin, J. Villier: *Le psychodrame psychanalytique de groupe*. Paris: Dunod, 1999, 51-73.

feléleszteni az emléknymokat a mozgás, a kép és a beszéd összekapcsolásával. Ezekhez az időben jól elkülöníthető logikai állomásokhoz a tér jellegzetességei is kapcsolódnak, ahol a munka zajlik: bármilyen technikával és célokkal dolgozunk is, a játékhoz külön színpad áll rendelkezésünkre, nem a saját, addig elfoglalt helyünkön játszunk. A játék utáni körben, a megbeszélésben pedig visszatérünk a játék és az intrapszichikus megjelenítés elemeihez, más testtartást veszünk föl, újfogalmazzuk az interszubjektív kapcsolatokat. Az időbeliségnek és a térbeliségnek ez a különválasztása biztosítja a tudatelőttés munkájához szükséges körülményeket. A beszéd, a játék és maga a csoport formálja a tudatelőttés terét kialakító háromszöget a csoportos pszichoanalitikus pszichodrámban.

A pszichodráma, bármilyen módszert kövessen is, mindig csoportos szituáció. A következőkben tárgyalt pszichodráma típust tulajdonképpen csoportos pszichoanalízisként jellemezhetjük: az itt kialakuló lelki folyamatokat egyéni szempontból és a csoportos szituáció jellegzetes képződményei szempontjából is elemzik. Az analízis így a két heterogén és egymástól jól elkülöníthető tér közös metszetében, a csomópontokon történik, amikor a pszichodráma csoportban sor kerül a találkozásokra.¹ Ez a nézőpont azon lelki folyamatok és képződmények megértését és sajátos elemzését teszi lehetővé, amelyek az indulatáttételben és az asszociációs folyamatokban jelennek meg. Ez sajátos értelmezési felfogást foglal magában, melynek elsődleges feladata, hogy jelentést adjon annak, ami összeköti az alanyt, a többi csoporttagot és magát a csoportot.

E jellegzetességekből következik, hogy bizonyos különbségek állnak fenn az egyéni terápia pszichikai tere és a pszichodráma pszichikai tere között, s így a lelki feldolgozás modelljei is eltérnek az egyéni kezelésben és a csoportos pszichodráma helyzetben.

A terápia pszichikai terét a neurotikus konfliktust befogadó és kezelő térként gondolták el és alkották meg, mégpedig úgy, hogy ennek a konfliktusnak és a belőle eredeztethető szenvedésnek túldeterminált okai a tudattalannal való kapcsolatukban jelenjenek meg. Az álmra és tágabban a tünetre mint modellre kézenfekvő útként tekintettek a tudattalan megismeréséhez. Párhuzamos cselekvéssel lehet a tudattalant megtapasztalni és a neurotikus konfliktust kezelni: ha meggátolják a cselekvést és helyt adnak a beszédnek – ez levezethető a beszélt nyelvhez és a valakihez beszélés aktusának tárgykapcsolatából –, mindez elősegíti az emléktöredékek és áttételek lelki feltörekvését, ugyanis ezeken alapul az asszociációs folyamatok működése.

Ami a pszichodramát illeti, a lelki konfliktus különböző formáinak nyit elfogadó és terápiás teret. Olyan színpadot, ahol fantáziált jelenetek lendülhetnek mozgásba és

¹ Az ún. csoportos pszichodráma gyakorlata több ponton különbözik az ún. egyéni pszichodráma gyakorlatától. Elgondolkodhatnánk ezen a két ellenkező gyakorlaton és a hozzájuk kapcsolódó elnevezéseken: az ún. egyéni pszichodrámban is mindenképpen van csoportos helyzet. Más szempontból pedig, a G. és P. Lemoine (1972) által kidolgozott pszichodráma olyan csoportos pszichodramatikus módszer, amely nem dolgozik csoport-áttételi jelenségekkel és a csoportra jellemző lelki képződményekkel, hanem egy résztvevőn dolgozik, aki a csoportban (visszhang/belső hang, asszociáció) személyes problémáját játssza el az általa választott segítővel. V. ö. S. Gaudé cikkével (1998), aki ezt a perspektívát úgy mutatja be a pszichodrámban, mint „az alany dramatikus fikciója”. [Az egyéni és csoportos pszichodráma itt leírt változatai nem feleltethetőek meg teljesen a magyar szaknyelvben ismert csoportközpontú és protagonistaközpontú formáknak. Így – bár a pszichodráma módszere jellemzően csoportos – meghagytuk az eredeti szóhasználatot – a szerk.]

jeleníthetnek meg, a szavak testet öltenek, és kapcsolatba kerülhetnek az alany saját testével és mások testével. A játék a közvetítő, összekapcsolja ezeket a viszonyokat az intrapszichikus és interszubjektív konfliktus során: akár a „mintha”, a cselekvés és a képzelet közötti viszony, a játék arra szorítja az ösztönmegszállásokat, hogy megjeleníthető és elmesélhető jelenetté (szcenárió) váljanak, és ne vezetődjenek le közvetlenül egyetlen cselekvésben, beszédaktusban sem. A pszichodrámban innen ered az ősfantázia szervezőelvének és alkotóértékének fontossága.²

1. A pszichodráma-jelenet mint interszubjektív találkozási tér

Bármilyen módszert vagy technikát alkalmaz is a pszichodráma színpada, a játék által interszubjektív találkozási tér lesz több egyén között. Ennek a találkozásnak viszont különös jellegzetességei vannak, amennyiben a pszichodrámat úgy vezetik, hogy a jelenet egyszerre minden alany jelenete és az általuk alkotott csoport jelenete is. Ha szeretnénk megérteni, arra kell koncentrálnunk, hogy valójában mi is tartozik a csoportos helyzethez, és az intrapszichés képződmények közül mit mozgat meg szabadon a pszichodráma és mit a csoportbeli kapcsolatok.

A játékra hívás a pszichodrámban

Ennek a találkozásnak döntő aspektusa a pszichodrámban a játékra való kiválasztás: azonnal mozgósítja az áttételi-viszontáttételi dinamikát, különösen a pszichodramatisták közötti kapcsolatban. Ők hívják meg a résztvevőket, akik vagy maguk választották ezt a terápiát, vagy ajánlották nekik a csoportos pszichodramatikus terápiát. A pszichodramatisták eldöntötték, hogy együtt dolgoznak: ezáltal kötődnek egymáshoz a vágyfantáziáikon keresztül, kölcsönös azonosulásaikon keresztül és a pszichodráma iránti elköteleződésükön keresztül is: együtt vonódnak be a pszichodrámba és pszichodrámanak nevezik, amit együtt csinálnak.

A pszichodrámajáték iránti elköteleződés kettős, intrapszichés és interszubjektív találkozást eredményez: a játék biztosítja, hogy a találkozás formát öltse. A pszichodráma színpadán egyrészt megismétlődnek, másrészt újra kialakulnak, vagy éppen megszületnek az elfojtott, gyermekkori nárcisztikus és szexuális tárgyakkal való találkozás körülményei, az egyéni élettörténet, valamint a többiekkel és a hasonló lelki helyzetben lévő embertársakkal szövődő kapcsolatok viszonyosságai. A találkozásban benne van az ismeretlen és maga a játék is, mondhatnánk, hogy a játék találja fel ezt az ismeretlent, majd pedig megismeri. A találkozásban benne vannak az alany *nem-találkozási* élményei is, egyrészt a tárgyaival, másrészt tudattalan tárgyainak

² Figyelemre méltó, hogy a terápia lelki terét lényegében a hisztéria kezelésére találták fel, és a pszichodrámat kifejezetten a lehetetlen vágyat követelő hisztériás csomópont mozgásba lendítésére alapozták: arra a vágyra, hogy valaki egyszerre legyen az egyik és a másik, férfi és nő, szülő és gyerek, úr és szolga, a tükrözésen keresztüli azonosulás minden viszonyosságával együtt, ami ugyanakkor lehetővé teszi ezeket a fordulatokat és eltolásokat Erről lásd *L'Hystérie et le Groupe* című tanulmányomat. (*L'Évolution psychiatrique*, 1985, 50(1): 129-156 – a szerk.)

együttállásával. A tárgyat itt a szó pszichoanalitikus értelmében használok, azaz mint az ösztönmegszállás objektumát, amely az alany saját magához és a tárgyhoz való viszonyára utal.

A találkozás egyes elemei már a találkozás előtt jelen vannak; a feldolgozásra való készenlét mindenkiben mozgósítja az áttételre való hajlamot, amelyet az előzetes képzelődésekben tetten érhetünk. Ezek valójában a pszichodramatisták áttételre való predispozíciói a társaik és a résztvevők iránt, a résztvevőkéi a pszichodramatisták és a többi – még ismeretlen – résztvevő iránt; így mindenki találkozásként tekint a pszichodráma.

A pszichodráma színpadán a pszichoanalitikus csoportpszichoterápia módszertani elvárásai rendezik össze és foglalják keretbe a találkozást.³ Ezek az elvárások egy olyan előfeltevés eredményeként jöttek létre, amely a találkozás összes résztvevőjében megelőzi magát a találkozást, viszont csak akkor valósul meg, amikor a pszichodramatisták valóban megfogalmazzák, kimondják azt a nyitó találkozáson. Ezek a kijelentések az időbeliségre, a helyszínre és a különböző kapcsolatokat megállapító szabályrendszerre, a játék körülményeire vonatkoznak, valamint azokra a körülményekre, amikor megbeszélik a játékot. Ha a találkozás mint szituáció nem kapna ilyen keretet, nem jöhetne létre az asszociációs tevékenység és az áttételi- viszontáttételi dinamika munkája, az alanyok maguk sem értenék a lelki folyamatokat, és veszélybe kerülne a pszichodráma hatékonysága – az utólagos hatásokat illetően.⁴

A pszichodráma felállításában bennefoglalt erőszak

Szeretném kiemelni, hogy a lelki munka elrendeződése és ennek szimbólumteremtő funkciója agressziót gerjeszt: a csoportos pszichodrámban különféle agressziótípusok találhatók meg, és fontos megkülönböztetni őket, hogy számba vehetők legyenek aszerint, hogy mi lesz a sorsuk, ha visszatérnek a pszichodráma színpadára.

Ennek első formája a *megelőlegező erőszak*, P. Aulangier kifejezésével, aki ahhoz hasonlítja a helyzetet, amikor egy érkező gyerek helyét megelőlegezik a szülők álmódosításai, és az, ahogy a család beszél róla. A megelőlegezésben rejlő erőszakot *eredendőnek* is nevezhetjük, hiszen az alany eredetébe íródik bele, uralkodik fölötte, hozzá láncolja őt ehhez a megelőlegező vágyhoz. A megelőlegező erőszak először is az anya vágyának erőszakja, amellyel életet ad neki, amellyel nyomot hagy testén és lelkén. Enélkül az előzetes álmódosítás és előzetes beszédmód nélkül, és anélkül, hogy kiosztanák a pozíciókat a születés előtt, nem juthatnánk hozzá az emberi lelki élet rendjéhez: kimaradnánk a vágy teréből, aminek következtében nehezen születnénk meg a lelki életre. Tehát az eredendő erőszak épp annyira születik a megelőlegező tervekből, mint ezeknek a hiányából, ám ezek nem egyformán hatnak rá.

³ A pszichodráma színteréről lásd C. Flavigny: *Le psychodrame et la scène. Evolution Psychiatrique*, 1994, 59(2): 249-262.

⁴ Olivier Nicolle (a kötet 3. fejezetében – *a szerk.*) kiemeli, hogy a pszichodrámacsoport felállítása és az, hogy a pszichodramatisták a vágyuk szerint alapítják meg a csoportot, „engedélyezi a várható vágyakozó bevonódások színrelépését”.

Jóllehet ezek a szavak és a vágy elsőként egy képzeletbeli alanyhoz szólnak, a szülői vágyban elfoglalt hely is képzeletük lenyomata: a gyerek fogja megerősíteni vagy megcáfolni, hogy mennyiben tölti be az előzetes beszédmódban számára lefoglalt vagy elképzelt helyet, és az egész kérdés abban áll, hogy ezt az erőszakot elismeri-e és átveszi-e saját maga számára az „*infans*”, a gyerek majd akkor, ha a saját vágyát kell megerősítenie, és konfliktusba kerül azokkal, akik elsőként tették lehetővé számára, hogy felépítse magát mint alanyt. El kell ismertetnie saját igényeit valaki más vagy mások szemében a neki előre kiutalt helyet illetően, s ugyanígy, fel kell ismernie saját vágyának működését a helyért, amelyet elfoglalni gondol vagy remél.

Ezeket a téteket megtaláljuk minden találkozásban, mindenki mással. Akkor tud létrejönni a találkozás, ha kölcsönösen rendelkezésre állunk ehhez a megfelelő egybeesésekkel járó találkozáshoz. A szerelmi találkozáskor, akárcsak a pszichoanalitikus találkozáskor, a téteket részben már megtették: egyrésztől a másik onnan érkezik, ahonnan várják. Lényegében ez az egybeesés az illúzió, és a pszichoanalitikus megtapasztalására, tehát a pszichoanalitikus pszichodráma is az jellemző, hogy lehetővé teszi, hogy az illúzió feloldódjon, hogy megismerjük a kezdeti tétet.

Az eredendő erőszaknak vagy megelőző erőszaknak csak akkor lesz valami létrehozásához ereje és szimbolikus funkciója, ha kölcsönösen elismerik annak, ami. Emellett a megelőlegező vágy és az alapító tett is feltétele.

Ez az erőszak minden felosztás és minden keret meghatározásakor elengedhetetlen, akár terápiás, akár képzési célja legyen, így láthatjuk hatását a pszichoanalitikus pszichodráma helyzetben is. A pszichoanalitikus helyzet az eredendő erőszak e két oldalának kifejeződése és kezelése felé fordul, az önmegtartóztatás elvét véve alapul. Az eszköztár bemutatása magában foglalja a kialakítás és a forma szükséges anticipációját annak vagy azoknak, akiknek szánták. Előzetes indoklás nélkül adott a már jelen lévő gondolatok és vágyak rendszere, adott a térbeli és időbeli felosztás. Ez a megelőlegezés feszültségben áll azzal, hogy a pszichoanalitikusnak benne kell lennie a terápiás helyzetben, Bion kifejezésével élve, „vágy és emlékezet nélkül”: csak ilyen módon tudja felismerni, utólagosan, a megelőzés hatásait az áttételek során.

Azt az erőszakot, amit az Ödipusz-helyzet vezet be, alapvető erőszakként definiáljuk, az eredendő erőszak megváltoztatott formájaként. Szívesen átvenném J. Bergeret kifejezését: „vagy én, vagy a másik”, ez az Ödipusz-komplexus kidolgozásának döntő mozgatórugója, az ebből származó elhatározás pedig a „vagy ő, vagy én”-ben fogalmazódna meg, ami végül soha nem valósulhat meg. Csoportos helyzetben, különösen a pszichodrámban, a hasonmáshoz (alteregó) való kapcsolat alapvető dinamikát szervez meg: nem lehetünk többen egyetlen térben anélkül, hogy ne keltenék fel a másik halálvágyát. A másik halálvágyának felébresztése ugyanabban a „méhen belüli” térben fenntartja az ént veszélyeztető elsődleges hasonmás

megölésének fantáziaképét, valamint az én nárcisztikus hasonmásának keresését, akivel összeméri magát.⁵

Az erőszak első két formája minden kapcsolatnak alapvető része. A másodlagos erőszak az, amikor visszatér az eredendő és át nem alakított alapvető erőszak: minden személyközi találkozásban megjelenik, egyrészt amennyiben a két első után feldolgozatlan maradványokkal találkozunk, másrészt, minden kapcsolat mozgósítja azt az alapvető konfliktust, amelyet Freud *A nárcizmus bevezetése* című művében fogalmaz meg, és amelyet az interszubjektív kapcsolatokat vizsgáló kutatások középpontjába helyezek: „Az egyénnek valóban kettős létezése van: egyszerre öncél és szem egy olyan láncolatban, amelyet akarata ellen, vagy legalábbis akaratától függetlenül szolgál.”⁶

Azt feltételezem, hogy a pusztító erőszak egyrészt az eredendő vagy megelőlegező erőszak szimbolizációjának hiányából ered, és abból a konfliktusból, amit az alany két „létezési” állapota szül (Kaës, 1997⁷). Másrészt pedig a csoportos helyzet tárgyi jellegzetességeihez kapcsolódik: a pszichodramatisták elsőbbségéhez, a sokféleséghez (és hogy traumatikus lehet a jelenlévők párhuzamos feszültsége), ahhoz, hogy egyszerre vannak jelen egymással szemben és beszédmódjuk is sokféle.

Ennek a háromféle erőszaknak a hatásai akkor mutatkoznak meg, ha a keret szimbólumalkotó funkcióit kikezdték vagy elégtelenek: az eredendő erőszak visszatérését nem lehet szimbolizálni. Ezeket a hatásokat nevezhetjük *traumatikusnak*, annál is inkább, mert szimbolizációs szerepében a keretet maguk az analitikusok elégtelennek találták.

A találkozás átmenetisége

Végezetül pedig a pszichodramatikus találkozást szeretném jellemezni átmeneti dimenziójában, azaz hogy mindenkit megtalál/megalkot a másik – erre visszatérek a cikk második felében. A találkozásnak ez a dimenziója, ahol a tétet nem tették meg előre, feltételezi, hogy létezik olyan elrendeződés, amely úgy segíti a játékra való képességet, hogy az erőszak eközben nem semmisíti meg a találkozást lehetővé tévő térben magukat az alanyokat. Ez szintén azt feltételezi, hogy a tudatelőttés szerepeit és a befelé vetülő azonosulásokat segítik.

⁵ A Moreno-féle pszichodráma csupán ezt a második jellegzetességet ragadja meg, és más szerepekhez, pontosabban az azonosuláshoz rendeli.

⁶ Sigmund Freud: *A nárcizmus bevezetése*. (Ford. Berényi Gábor) In: Uő: *Ösztönök és ösztönsorsok. Metapszichológiai írások*. Budapest: Filum, 1997, 21.

⁷ René Kaës: Aspects de la violence dans les groupes. Violence du cadre et violence de la rencontre intersubjective dans les groupes analytiques. In: *Actes du Colloque de l'Association Rénovation*, 17 Octobre 1997, Bordeaux, 33-48. (A szerk.)

A csoportos pszichoanalitikus pszichodráma néhány jellemzője

„Hogyan lehet a pszichodráma pszichoanalitikus, és hogyan maradhat az?” – tette fel a kérdést B. Brusset 1983-ban. A kérdése által nyitott távlat először is megszabadította a pszichodramát minden elsősorban standardizáló, pedagógiai és beavató célkitűzéstől: szerinte az egyetlen valós biztosíték az, ha meg tudják valósítani a keretet, a játék értelmezési értékét és a konkrétan kimondott értelmezést. E biztosíték nyomán a pszichodráma által lehetővé tett pszichoanalitikus élmény leginkább az áttétel és viszontáttétel játékától függ, egyéni és csoportos szempontból. A pszichodramának mint helyzetnek és mint tapasztalatnak a csoportos aspektusaira szeretnék kitérni, akár egyéniek, csoportosak vagy a csoportra jellemzőek.

Először is arra emlékeztetem az olvasót, hogy a pszichoanalitikus pszichodráma vegyesen mozgósít lelki képződményeket és folyamatokat, érzelmeket, képzeteket, affektusokat, tetteket és gondolatokat, amelyek tartalma és szerveződése elkülöníthető azoktól, amelyek az egyéni terápia terében jelennek meg: a szorongást, az elhárító mechanizmusokat, de az álmot és a fantáziaképeket sem úgy idézik meg, kezelik és dolgozzák ki a pszichodrámaiban, mint az egyéni terápia során. Ezen az alapelven nyugszik, ha valaki inkább a pszichodramát választja, mint pusztán tapasztalatszerzés céljából az egyéni analitikus kezelést vagy a hosszabb elköteleződéssel járó pszichoanalitikus folyamatot.

A csoportos helyzet néhány jellemzőjét már említettem: pontosítsuk ezeket röviden!⁸ Első jellemzője az intézményesített analitikusok fősorakozása a csoport alapítóinak képzeletbeli helyén. Ennek a jellegzetességnek néhány jelentős következménye lesz: a pszichodramatisták egymás számára ismeretlen és idegen tagokat hívtak meg egy olyan önszerveződő csoportba, aminek a keretrendszerét maguk ajánlották, hogy ebbe integrálják a vendégeket. Az utóbbiak dolga kimondani és betartani az ezt a tapasztalatot kialakító szabályokat. A pszichodramatisták, a szabályok és a csoport alkotják a résztvevők első közös tárgyait. Ehhez az első jellegzetességhez kapcsolódik, ami a csoportos helyzetre jellemző, hogy az eredendő fantáziák és a viszontáttételi megszállás mozgásba lendülnek, elcsábítják a résztvevőket (amit a megelőlegező erőszakhoz kapcsolnak). Ezzel együtt az eredendő és alapvető erőszak megjelenítése elleni védekezés is beindul.

A *sokféleség* és a több szereplő egyidejű jelenléte egy másik jellemző. A csoport minden tagja egyszerre több másik alannyal, különböző ösztönös beleélések és reprezentációk tárgyával kerül szembe. Ha egy csoportban egyszerre több alany áll közvetlenül egymással szemben, az úgy jelenik meg a lélekben, mint megannyi szervezetlen és felforgató részösztön, és mint ugyanennyi vad találkozás a megfelelő tárgyakkal. Feltételeztem, hogy kölcsönös belső feszültség keletkezik és áll fenn, amikor valaki a saját feszültségét a többiekre vetíti ki, ami mindenkit arra kényszerít, hogy olyan eredetű és intenzitású dolog ellen védekezzen, ami minden téri meghatározottság és kontroll alól kiesik. A csoportos szituáció így olyan túlfűtött

⁸ A csoportban zajló asszociatív folyamatok további részleteihez lásd *La Parole et le Lien* (1994) című könyvemet. (René Kaës: *La parole et le lien: processus associatifs dans les groupes*. Paris: Dunod, 1994. – a szerk.)

helyzeteket hoz létre, amelyek akár traumát is okozhatnak, ha a feszültség szabályozására kialakított rendszer nem elég hatékony. Minden válság az én erőteljes, ideiglenes vagy hosszútávú rendezetlensége, asszociatív, a feszültséget szabályozó, önmagát megőrző szerepeinek túlcsoportulása: a tudatelőttés tevékenységeinek hiányosságát mutatja. A. Misserand olyan jelentős folyamatra hívta fel a figyelmet, mely ezzel az én-válsággal foglalkozik a csoport életének első pillanataiban: a „sürgősségi azonosulások” megvalósítása szelepként működik, hogy megtartsa az én szervezettségét a feszültség ellenére. Ehhez az énvédő folyamathoz hozzátenném még a tünet által történő azonosulásokat: a „hisztérikus azonosulást”⁹ kifejezetten igényli a csoport, különösen a pszichodráma.

Mindenesetre a jelenlét hatását nem lehet kizárólag ebből a szempontból vizsgálni: a hiány hatásaival is össze kell kapcsolni. Több alkalommal hangsúlyoztam, hogy a csoport sokfélesége mennyire változtatja a hiány tapasztalatát a távozások valóságosságában és az intenzív jelenlétben, de azt is, hogy a másik tényleges jelenléte határt szab saját jelenlétének, valamint azt is, hogy ez figyelemre méltó ingadozás miképp szervezi meg a magány élményét, valaki más jelenlétében (lásd Kaës, 1994, 334-335.). O. Avron azt is megjegyzi, hogy a pszichodrámban a valós jelenlétnek saját lelki következménye van, és pontosítja ennek a sajátos hatásait: „A játék, amelyben a résztvevő társak által megjeleníthető az, ami már nincs, vagy még nincs, finoman köti össze a jelenlétet a hiánnyal, a képzeletbelit a megtestesülttel [...]. A folyamatban lévő csoport tagjainak jelenléte ugyancsak megerősíti a projektív hatásokat és a létezés valóságának támfalát egyaránt.”

A frontális, szemtől szemben való elhelyezkedés kiemeli a tekintet hatásait: a csoportos helyzet feléleszti az elsődleges és őstapasztalatokat, amelyeket a beszédhez való hozzáférés előtt sajátítottak el. Ez az elhelyezkedés mozgósítja az észlelés vizuális szerveződését és az észlelt dolgokat átalakító, nyelvi szintű átvétel változékonyságát. Az alapszabály arra kötelezi a résztvevőket, hogy utat találjanak az ábrázoláshoz, a játékhoz és a beszédhez, ne pedig viselkedésbeli kiutat: ez erősíti meg a pszichodramatisták elsődlegesen a fantáziaképekre irányuló figyelmét.

A negyedik tulajdonság *a beszéd területére és az asszociatív folyamatokra* vonatkozik. Csoportosan megsokszorozott interdiszkurzivitással van dolgunk, az alanyokon belül is és köztük is. Ha egyszer kimondták az alapszabályt, mindenki a tudattalan képződményei által meghatározott rend hatása alatt beszél, ezek irányítják asszociatív folyamatát, saját kapcsolati módjai és elhárító mechanizmusai hatása alatt. De mindenki valaki más után és valaki más előtt beszél. A csoportos helyzetben zajló beszédnek ez a jellegzetessége kihat minden egyén beszédére. A kollektív beszédmódra is jellemző, amennyiben az egymást követő egyedi kijelentések, amelyeket mindenkinek a saját céljára vonatkozó reprezentációi és kapcsolati módjai határoznak meg, egyedi együttes beszédet hoznak létre. Az utóbbit nevezhetjük „csoportbelinek”, hiszen a csoport hatásai döntő szerepet játszanak benne. Az alábbi

⁹ A „hisztérikus azonosulás” fogalma Freud *Álomfejtésének* IV. fejezetében kerül elő: „ezen az úton érik el a betegek, hogy nemcsak saját, hanem számos más ember élményeit is kifejezhessék szimptomáikban, hogy úgyszólván egész embercsoportok helyett szenvedjenek, vagy egy színjáték valamennyi szerepét egymagukban, személyes eszközeikkel alakítsák”. (Sigmund Freud: *Álomfejtés*. [Ford. Hollós István.] Budapest: Helikon, 2000, 113. – a szerk.)

feltevések erről a kettős regiszterben zajló beszédmódról a pszichoanalitikus figyelmet és a megkezdett lelki munkafolyamat természetét érintik: ha elismerjük, hogy egy csoportnak van saját beszédmódja, az azt jelenti, hogy egy csoport hozhat létre önálló beszédmódot, de semmi nem írja elő, hogy az értelmezéseket a csoporthoz mint egységhez kell intézni, nem pedig az egyénekhez mint a csoport tagjaihoz.

A különleges, pszichodrámban zajló játék egyedi formát ad a korábban említett jellegzetességeknek: az asszociációs beszédmód a diszkurzív elemek kölcsönhatásából áll össze, a játék beindítja a jelenetté formált ábrázolást és a pszichomotoros tevékenységet.

A csoportos pszichodrámban szabadon meginduló lelki képződmények és folyamatok

Csoportos lelki készülék

Saját lelki valóságában a csoport csak tagjainak lelki berendező folyamatában alakul ki. A csoport lelki készülékének képződménye a pszichés tartalmazók és tartalmak kialakulási folyamatának eredménye. A csoport lelki készüléke a lelki valóságot képező, átalakító és összekötő szerkezet a csoportot alkotó egyének között. Ez az eredendő állapot bizonyos intrapszichikus képződményekre támaszkodik, amelyeket belső szervezőcsoportnak neveztem el. Azok a belső csoportok ezek, amelyek a pszichodrámban a lelken belüli jeleneteket alkotják: így, mivel a pszichodráma az egész csoportra vonatkozik, a résztvevők csoportjára és a pszichodramatisták csoportjára, a játékot a csoport ugyanúgy rendezi, mint egy-egy alany belső csoportjai. Így pontosítanunk kell a pszichodráma során előhívott lelki képződményeket és folyamatokat.

A csoportlélek jellege és a belső csoportok hasadása

Bármilyen formája (értsd fókusza – a szerk.) is legyen a pszichodrámának, akár „egyéni”, akár „csoportos”, a pszichés csoportlét képződményei és a sűrítés, valamint az eltolás elsődleges folyamata, de még inkább a hasadás (*diffraction*) folyamata különösen mobilizálódik.

Feltevésem szerint úgy tekinthetünk a lelki csoportosulásra és az ezt alkotó belső csoportokra, mint lelki képződményekre, amelyeknek van szerkezetük, és összekötő szerepet töltenek be a lelki készülék ösztönei, tárgyai, képzei és instanciái között: a belső csoportok alkotóelemeiket egymáshoz kötő rendszert alkotnak, s így a pszichikus csoportok, a testkép és a lélek képe, az azonosulási hálók, a tárgyi kapcsolatok rendszerei, a komplexusok és az imágók¹⁰, eredendő fantáziák mind a

¹⁰ E kötetben megjelent írásában, M. Benichmol szervező értéket tulajdonít az imágó fogalmának, ami szerintem különösen helytálló, ha a csoportos pszichodrámban működő képzelet természetét szeretnénk leírni: az imágók „transzindividuális lelki vágyreprezentációk”. Az imágók a kapcsolat archaikus módozatainak megjelenítései, és ezekből válnak lehetségessé a spekuláló és az én /a másik/ több másik megkülönböztetéséről szóló játékok. Az ábrázolás a csoportfolyamat kialakulásával lesz egyre pontosabb, minden alany saját történetmesélésén keresztül.

csoportlélek jellegzetes formái. Ezek közül Freud nyitott meg több olyan távlatot, ahogy korábban már jeleztem a csoportlélek kapcsán, ahol „lehasadó gondolatok csoportjának” nevezi a tudattalant, valamint az első azonosulási elmélet alapján is, mint „lelki személyek sokasága”.

J. Laplanche és J.-B. Pontalis (1967) kimutatta az eredendő fantáziák eloszló, felcserélődő és dramatikus szerkezetét: példaértékű ez a levezetés, általánosságban alkalmazható a belső csoportokra. Központi feltevésük szerint, amelyre a csoportos gyakorlatomat és elméletemet alapoztam, a belső csoportok, mivel több bejárattal rendelkeznek, maguk szervezik meg a csoport lelki készülékének működésének kialakulását.

Ebben a kontextusban különös figyelmet fordítottam az intrapszichikus tér és a csoportbeli interszubjektív tér hasadási folyamatára. E fejezet második felében bemutatom ennek dimenzióit és jelentőségét.¹¹

2. Három elmélet a lelki működésről a csoportos pszichoanalitikus pszichodrámban

A csoportos pszichoanalitikus pszichodrámat a lelki működés három fő modellje alapján gondolhatjuk el: ezek az álommodell, a játékmódel és a traumamódel. J. Gillibert kiemeli a pszichodrámaról szóló művében (1985), hogy az álom és a játék a „két nagy lelki viszonyrendszer”.

Álomelmélet

Az álomelméletre hivatkozni bevett dolog, amikor a pszichoanalitikusok a pszichodráma lelki működésére javasolnak módel: a dráma az álmot idézi föl, egyfajta közösségi álom (Moreau-Dreyfus, 1950); a játék mint manifeszt tartalom a látens tartalomra és a tudattalan gondolatokra utal vissza. R. Diatkine volt az egyik első pszichoanalitikus-pszichodramatista, aki ezt a módel használta, de a korlátait is kiemelte: mint írja, a játék éber állapotban zajlik, így az elhárító mechanizmusok kevésbé aktívak, mint a valódi álom során; mivel mások is részt vesznek a játékban, és a játékon kívül, a valóságpróba állandóan jelen van.

Freud számos módel állított fel a lélek működéséről és a tárgykapcsolat-átalakító készülékről (*appareil de liaison-transformation*), amelyben értelmet kap ez a funkció. Mindenesetre az álomelmélet az első módel, amely figyelembe veszi, milyen feltételekkel juthatunk a tudattalanhoz, illetve az álmodó asszociációin keresztül a tudattalan vágyak beteljesítéséhez szükséges kompromisszumképződményekhez és a cenzúra elvárásaihoz, mivel az utóbbi alá van rendelve az álmodó én elhárító mechanizmusainak. Ebben az értelemben az álomelmélet a tünet alaptípusa.

¹¹ Ezt jelen folyóirat számban nem közöljük. (A szerk.)

A manifeszt álom a vágy által motivált, fenntartott feszültség összekötő és átalakító munkája. Így az álmok feszültségszabályozó és helyreállító szerepet játszanak az előző napi és a gyermekkori nem megtartott és nem átalakított feszültséggel szemben. Mint már mondtuk, a pszichoanalitikus kezelést erre az elméletre alapozták: ugyanakkor a kezelés meghaladja az elméletet, mert a vágy hallucinatorikus megvalósulása helyett, a tünet helyett az ezt megnevező szónak kell megjelenennie. A kezelési módszer előírja, hogy fel kell függeszteni minden motorikus mozgásformát, ahogy álmában sem mozog az ember, így teszi lehetővé, hogy beinduljanak az elsődleges folyamatok és a fantáziatevékenység. De míg az álom abban áll, hogy színrevitelrel meg tudja jeleníteni a tudattalan vágy képzeletbeli megvalósításának tétjét és módjait, a kezelés itt ismét az áttételt és a szóasszociációkat állítja hadrendbe. Míg a kezelést azért végzik el, hogy kiderüljön, ki máshoz szól az álom, az áttétel és a tünet, maga az álom „önzést tanúsít” az előző nap bekövetkezett sérülések önszimbolizációjában és helyreállításában.

A színrevitel (dramatizálás) és a megjelenítés

A színrevitel elválaszthatatlan az álom gondolatábrázolásától. Ha figyelembe vesszük, hogy az álom saját lelki eszköztára képes dolgokat megjeleníteni, ez lényegesen hozzásegít az ábrázoláshoz. Freud a következőképpen írja le ezt a folyamatot: „Az eltolás iránya rendszerint az, hogy az álomgondolat valamelyik szintelen és elvont kifejezés helyére egy képi, konkrét kifejezés kerüljön.”¹² E felcserélés szerepe, hogy az álombeli gondolatot képi nyelvezetté alakítsa, hiszen ami kép, az ábrázolható az álomban, és be lehet illeszteni egy jelenetbe: ezen felül „az új kifejezés és a többi álomanyag között a korábbinál könnyebben jönnek létre érintkezések és azonosságok, amelyekre az álommunkának szüksége van, és amelyeket – ha nincsenek – maga teremt meg”.

A hasadás folyamata az álomban

A hasadás fogalmát 1901-ben vezeti be Freud *Az álomról* című művében. Azt írja: „Az álomtartalom és az álomgondolatok közti összetett viszonyoknak még egy más oldalát is felderíti az elemzés. Aminthogy az álom minden elemének több álomgondolattal van kapcsolata, úgy egy álomgondolatnak is többnyire egynél több képviselője van az álomelemek közt; az eszmetársulás fonalai nem összpontosulnak egyszerűen az álomgondolatoktól az álomtartalom, mint a gócpont felé, hanem útközben többszörösen kereszteződnek is és összeszővődnek”¹³.¹⁴ A hasadás folyamata egyszerre kapcsolja össze a sűrített tartalom kibontását, az áttételt és egy olyan ábrázolási eljárást, amelyet Freud így ír le: „a hasonló megtöbbszörözése”.

¹² Sigmund Freud: *Álomfejtés*. (Ford. Hollós István.) Budapest: Helikon, 1985, 240-241. (A szerk.)

¹³ Bár a fogalmat 1901-ben adja meg Freud, az elemzések már az *Álomfejtés* több álmában szerepelnek: az „agglegény álma”, „álom az ortopédiai intézetben”. A princeps/az első álom, „Irma álma” kiemeli a sűrítéssel ellentétes folyamatot.

¹⁴ Sigmund Freud: *Az álomról*. (Ford. Ferenczi Sándor.) Onga: Belső Egészség, 2011, 36. (A szerk.)

A csoportlélekkel foglalkoztam, és ez ültette el bennem a gondolatot, hogy az elsődleges hasadási folyamat felelős az álom többszólamúságáért és az én aspektusainak többszörös megjelenítéséért, amit a szereplők és a tárgyak végeznek el, együtt belső csoportot alkotva. Mint az álom többszólamú jelenetében, ahol az álmodó személyét különböző jelölőkre osztják, akár azonosak, akár nem, egy csoport különböző tagjai is megjeleníthetik saját belső csoportjuk különböző aspektusait egy adott alany számára. Ez a folyamat úgy jelenik meg, mint az alany énjének felbomlása számtalan tárgyra, képre, énrész(ek)re, melyek mindegyike az egész egy részét képviseli, és a többi résszel egyenlőségi, analóg, ellentétes vagy kiegészítő kapcsolatot tart fenn. A hasadást ökonómiai szempontból is meg kell vizsgálni, azaz abból a szempontból, hogyan oszlik el az ösztöntelítettség több tárgyon.

A hasadás a tudattalan vágy megvalósítását szolgálja: tárgyának egymás utáni vagy párhuzamos ábrázolása lehetővé teszi, hogy úgy jelenítse meg, hogy közben el is rejti. A hasadás álcázási technika a cenzúra szolgálatában, amelyben a kirakó elemeit szétszórják, és ha összegyűjtik és összeillesztik őket, ott, ahol kölcsönösen összeillenek, újra kirakhatjuk a cenzúrázott tárgy képét.

Játékelmélet

A játék: akció, kép, megjelenítés, mozgás

Mint az álomban, a játékban is kidolgozva játszanak el újra megdermedt, nem összefüggő, ismétlődő jeleneteket. A játék feladata, hogy a vágykielégítéshez segítsen hozzá, és mindkettő magában foglalja a kielégítetlenség körülményeit, így kerekedik felül rajtuk. Ezt mutatja a freudi orsós játék elmélete is: a játék egyszerre jelenik meg mint a bosszúság tapasztalatának leképeződése, mint a várt kielégülés tapasztalatának megismétlődése és mint a váratlan kielégülés tapasztalata; ez az örömteli meglepetés olyan öröm, mint az ajándék, és a játzó azon van, hogy megismétlődjön. Míg a játék nem hozza magával a bosszúság és az öröm összekötésének élményét, előfordul, mint a rémálomban, hogy lényegében arra legyen ítélve, hogy a bukás megismétlődik: eléri a határait az ismétlő traumatikus eseménnyel. Az álom, az akció és a játék határára állunk tehát: erre a határvidékre visz majd el a harmadik, általam választott elmélet, a traumáé.

Bizonyos aspektsaiból a játék hasonlít az álom működéséhez, másokban pedig nem, sőt ellentétes vele. Egyrészt, a játék, mint az álom, a tudattalan vágy megvalósításának egy módja, de míg az álom az érzéksalódás módján teszi, a játék a szimbolizáció által. Mint az álom, a játék is az elsődleges folyamat forrásait mozgósítja: eltolás, sűrítés és hasadás, metaforák és metonímiák, viszont ezek a nappali álmodozás folyamatával is együtt léteznek, míg az álom éjjel jön. A játék szcenárió ¹⁵ szerint zajlik, és olyan színrevitel szerint, amelyben a tárggyal úgy

¹⁵ A. Misserand a szcenarizálás (*scénarisation*) fogalmát vezeti elő, így ragadja meg ezt a mozgást. A következőképp határozza meg: „amikor a csoportban a pszichés dinamika emberek közötti kiszámíthatatlan találkozásokká alakul, akik érzelmeket testesítenek meg, mindig hordoznak magukban érzelmeket és lehetséges tetteket.”

találkoznak, hogy az egyszerre külső és belső is, ellenálló és képlékeny: ha játszanak vele, ellene is játszanak. Ez a másság létrejöttének egyik módja.

J. Gillibert (1985) kiválóan kimutatta, hogyan áll szemben a játék és az álom, amely csak „a kín kerülésével létezik”. Egyrésről, az álom csak akkor jöhet létre, ha már megtörtént az elválás, és [az álmodó] felülkerekedett a szeparáción: az álom olyan játékot feltételez, ahol a szeparáció fogalmát el lehet sajátítani. Másrésről, és a hallucinatorikus kielégülésen túl, az álom elsődleges szerepe az, hogy „pszichésen összekösse a traumatikus ismétlődést, és szorongássá alakítsa át”. A játék csak akkor jöhet létre, ha az álom már betöltötte ezt az előzetes összekötő szerepet.¹⁶

A színrevitelhez használt tér és a játékot ritmizáló különböző idősíkok által a játék megköveteli alanyaitól és tárgyaitól, hogy a scenárió létrejöttéhez szükséges helyeket utalják ki vagy jelöljék ki: az orsó, mivel a fonal metonímája, biztosan lehet az anya is, mert megjeleníti őt hiányának és visszatérésének váltakozásában, amikor a gyerek mozgatja, eldobja és visszahúzza. A tárgynak, mint a társnak, eléggé azonosulnia kell a hellyel, amelyet el kell foglalnia a játékban, a pszichés szervező szerint, mert annak a cél-ábrázolása (*représentation-but*).

A játék és a tárgy elgyászolása

Az előbbieket bevezetnek egyes, a játékbeli azonosulásra vonatkozó megállapításokat: az orsós játékban az eldobás és visszahúzás egymásutáni gyakorlása együttjár a projekciós és introjekciós tevékenységgel, amelyek a tárggyal való azonosulás belső folyamatát segítik; a tárgyat így belakják és szimbolizálják. Az orsó az anyát jeleníti meg akkor, amikor a gyerek már nem azonosítja vele. A beszéd ezt segít elérni: a másság egy másfajta létrejötténél vagyunk jelen, éppen ezért a megnevezés a tárgy elgyászolásával jár együtt.

A játék a tárgy elgyászolása: az ösztönök megszelídítését és az ösztöncélok azonnali megvalósításáról való lemondást hordozza magában.

A játék és a tudatelőttes

A játék a gyermekkortól kezdve részt vesz a „civilizáló munkában”, és ez a munka csak úgy lehetséges, ha fennáll valami minimális tudatelőttes tevékenység. Ahogy C. Arbiso-Lesourd (1997) is kiemelte, ebből a szempontból a játék a látens szakasz kiváló szerzeménye: ez a szabály határozza meg a hozzáférést a „mintha”-tudathoz, s így a tudattalan fantáziák szimbólumként kifejeződhetnek, és a játék nárcisztikus megszállást hajt végre, ami segíti a felfedező és megismerő tevékenységet.

Mint a tárgy elgyászolása, a játék is gyász, mégpedig a tetté, és mint ilyen, lényegében áttétel. Az eltolás lehetővé teszi a játékot, amelyben immár elviselhető gondolatokat és érzéseket jeleníthet meg és tapasztalhat meg az alany. A játék így láthatja el jelentéssel, helyettesítheti és felfrissítve (és megismételve) szimbolizálhatja

¹⁶ A trauma és az álom kapcsolatáról lásd C. Jacob (1996) kiváló 2. fejezetét a traumáról. (Sajnos a hivatkozás eredete nem derül ki az eredeti kötetből – a szerk.)

egy „mintha”-szcenárióban a dolgok reprezentációját, úgy, hogy közben azok fenntartsák a dolog, az alany, a másik, az akció és a beszéd közötti távolságot. Ezzel a feltétellel a játék lehetővé teszi az általa egymástól eltávolított, sűrített és képiesített fogalmak közötti mozgást.

A játékra való képesség és az átmeneti élmény

Ebben áll a „mintha” paradoxona, amelyet Winnicott is kiemel. A fonalas játékot azért írja le, hogy kiemelje a játék más jellemzőit. Míg Freudnál az ökonómiai szempont uralkodott, itt az átmeneti topográfiai modell nevezi meg a játékot mint a kifejezés, az illúzió és a kreativitás „semleges” zónáját. Idézem Winnicott állítását: „A pszichoterápia két olyan tér között zajlik, ahol játszanak: a beteg tere és a terapeuta tere között. A pszichoterápia két emberhez szól, akik együtt játszanak.” Köztudott, milyen fontos számára ez a „szent” pillanat, az általa „squiggle”-nek hívott technika: a játék először, mint mindig, a játékra való képtelenség és a játékra való képesség közötti átmenettel szembesít bennünket. A játék a gyereket szolgálja, nem a terapeutát, neki csak az a dolga, hogy olyan állapot felé vezesse a beteget, hogy tudjon játszani. Ez az állítás még inkább igaz a pszichodráma: az átmeneti térben indítja be a játék szimbolizációs tevékenységét.

A játékra való képességhez bizonyos feltételeknek teljesülniük kell, ugyanis ezek alakítják a pszichodrámat átmeneti játszótérre. Winnicott szavaival azt mondhatjuk, hogy a pszichodráma két tér között található, ahol játszanak: a pszichodramatisták és a résztvevők egy olyan folyamat részei, amelyben mindegyiküket megtalálja/megalkotja a másik.

Idézzük fel röviden Melanie Klein álláspontját! A játékelméletében Klein nemcsak a gyerek (maszturbációs) fantáziáinak közvetlen kifejezését emeli ki. Ugyanannyira hangsúlyozza, hogy ez lehetővé teszi a fantáziák levezetését, valamint, hogy fontos szerepe van a valóság figyelembevételében, ugyanis így őrződik meg a játékra való képesség, azaz a gyereket nem árasztják el a fantáziák. A vágyak kielégítése kapcsán eszünkbe jut az álomelmélet, de egy másik elmélet is csatlakozik hozzá, egész pontosan a játéké, ezáltal győzedelmeskedhet a gyerek a fájdalmas valóságon anélkül, hogy eltörölné azt, a belső veszélyeket a külső világra kivetítő folyamatnak köszönhetően. A játékban magában nincs értelmezés, csak az analitikus értelmezése szabadíthat meg a szorongástól.¹⁷

¹⁷ Itt szerettem volna felhívni a figyelmet B. Robinson friss, *Psychodrame et psychanalyse* című művére, amelyről ennek a fejezetnek a befejezésekor szereztem tudomást. (Bernard Robinson: *Psychodrame et psychanalyse: jeux et théâtres de l'âme*. Paris & Bruxelles: De Boeck Université, 1998 – a szerk.) A szerző egy alaposan dokumentált, antropológiai pszichoanalitikus perspektívát mutat be a játszó ember pszichológiájáról, egészen pontosan a pszichoterápiában és a pszichodrámban. S. Goudé is kiadott egy könyvet a pszichodrámról (1999).

A trauma és az utóhatás elmélete

A trauma adja magát a pszichés működés olyan modelljének létrehozásához, amelyből hiányzik az álmod(oz)ásra és a játékra való képesség. Felidéztem, J. Gillibert hogyan vizsgálja az álmot, a traumatikus élmény és a játék között fennálló ellentétes és körkörös kapcsolatokat. A gondolat helyén és helyett, kötődő és ábrázoló tevékenysége során a cselekedet ismételtetése a megoldás, ez segít visszaállítani a trauma betörésének elképzelhetetlenségét, új módon összeilleszteni az ellenmegszállást és a traumát okozó tárgyat. Ahogy Gillibert megjegyzi, az álmot elsődleges szerepe, hogy „összekösse a traumatikus ismétlődést és szorongássá alakítsa át”.

Amikor Freud az utóhatás és a perlaboráció (*Durcharbeitung* – átdolgozás) fogalmát kezdi el használni, a múltbeli események jelenbeli újraszervezésének fogalmát vezeti be, mert ezek az események egykor nem kerültek jelentéssel bíró kontextusba. Az emlékezés és történetmesélés munkája a korábbi szerveződések egyre bonyolultabb formában való kidolgozásában áll: az utóhatásból következik az elfojtás és a lappangási idő az elfojtott dolog visszatérése előtt.¹⁸ Az utóhatás így alkalmat ad az átfogó pszichés munkára: a jelentések értelemmé alakulnak. Azt állítom, hogy a pszichés munkát a tudatelőtttes tevékenysége határozza meg.

Az álmot, a játék és az utóhatás a csoportban és a pszichodrámban

Összességében miben helytálló az álmot mint modell a pszichodrámban, és egész pontosan a csoportos pszichodrámban? Fentebb felidéztem ennek az okát: mint az álommunka és mint a tünet, a téma elaborációja a kompromisszumképződmények eredménye. A játék ennek az elaborációnak a nyílt ábrázolása. Felidéztem e viszonyítási pont hiányosságait is: a játékban, mivel ébren történik, az elhárító mechanizmusok kevésbé élénkek, mint az álmot során, és a valóságpróba folyamatosan jelen van.

A csoport és az én közötti párhuzam

1965-ben Didier Anzieu volt az első, aki csoportmodellt javasolt az álomelméletre alapozva: azt állította, hogy a csoport, akárcsak az álmot, a gyermeki, tudattalan vágyak képzeletbeli megvalósulásának módja és helye. Ez a modell az álomfejtésből kölcsönzött értelmezési elvet használ: a csoportokban felbukkanó különféle jelenségek manifeszt tartalmakkal rokoníthatók, véges számú látens tartalomból erednek. Az elsődleges folyamatokat elfedik a másodlagos folyamatok, de döntő szerepet játszanak a fentiekben: „Az emberi alanyok ugyanúgy rendeződnek csoportokba, ahogy alvás közben elkezdnek álmodni” – írja Anzieu. Ahogy az álomban, ahogy a tünetekben,

¹⁸ C. Janin (1996, 36-46.) eredeti módon dolgozta ki a trauma és az utóhatás kapcsolatát. (Claude Janin: *Figures et destins du traumatisme*. Paris: Presse Universitaire de France, 1996. – a szerk.)

úgy a csoportban is két dolog kapcsolódik össze: a képzeletbeli megvalósulás útját kereső vágy és a szorongás elleni védekezés, mert az efféle beteljesülés szorongást vált ki az énből.

Volt egy ezzel együtt járó javaslatom¹⁹, amelyet a pszichodráma alkalmazzon: a csoport a tudattalan vágy megvalósításának egy módozata, ami megköveteli, hogy a csoportbeli álmódok összegyűljenek. Az álom igényei, akárcsak a csoportosuláséi szükségessé teszik, hogy a csoportos jelenetekben figyelembe vegyék a tudattalan gondolatok színrevitelét, megjeleníthetőségét és hasadását. A pszichodráma terében ez a három folyamat lendül leginkább mozgásba: a scénárióvá alakítást is a tér fogadja be a játék színpadán.

Szatmári Zsófia fordítása

¹⁹ Előadás a Csoportpszichoterápia Nemzetközi Kongresszusán, Zágráb, 1986.